

Петър ВЪЛКОВ (Благоевград)

ПРОЗВИЩАТА В РАЗГОВОРНАТА РЕЧ

При наблюдение на градската говорна ситуация на Благоевград изследователят се натъква на следните названия за неофициални имена: прякор, прозвище, парамон, презиме, подкор, „партизанско име“, псевдоним. Доминиращият признак в типологията на това явление е „неофициалността“, което се определя от сферите на функциониране – предимно разговорната практика, и е в опозиция на безличната номенклатура на собствените имена в административните списъци, която поради ниската си информационна натовареност¹ е сведена до тази на местоименията². Обяснението на „презиме“ е ясно – повечето фамилни имена са произлезли от предишни прозвища. „Парамон“ и „подкор“ са дошли от диалектите и обозначават същото понятие, „партизанско име“ и „псевдоним“ изразяват склонността за скриване или замяна на официалното лично име по понятни цели. В литературата³ е отбелязана диференциацията между „прозвище“ и „прякор“, изтъква се степента на експресивност и допълнителната конотация, която новообразуваните форми носят. Съвсем другояче стои въпросът за вариантността, полионимията и синонимията при личните имена⁴.

Ако се разгледа внимателно опозицията официалност: неофициалност, маркиран член е вторият – експресивност, ясна вътрешна форма, различен морфологичен строеж. По тази логика вариантите на личното име също са прозвища, например: **Савата**, **Ленчето**, **Кйката** или **Кйко**, чрез които се изразява близост, галовност, фамилиарност. Процесът на онимизация обикновено се разглежда от апелатива към антропонима чрез смяна на функциите, като се отчитат граматическите средства за постигането – афиксация, сингуларизация, плурализация, синтактични съчетания, арти-

къл (най-вече за български)⁵. Практиката показва процес и в обратна посока от официалното лично име към прозвище – **Николина**, **Нина**, **Нинок**; **Спаска**, **Паша**, **Пашок**; **Стоимен**, **Менчо**, **Мендак** и др. Тези форми се срещат членувани и се схващат от общността като прозвища. В подкрепа на казаното могат да се посочат различни квалитативи: аугментатив – **Спасище**; деминутив – **Пушѐ** от **Аспарух**, **Тушѐ** от **Димитър**, **Лядѐ** от **Владимир**; пейоратив – **Пъкач**, дошло от **Спас**, **Пъко**, **Пъкач**. Или случаи с гинеконими: **Васѐ Невенкин**, **Гъорѐ Анин**, **Спъско Марийкин**, където номинацията е подчинена на екстралингвистични фактори – или лицето го команди жена му, или е незаконно роден, или някои черти от характера на жената са пренесени върху мъжа. Същото е и с трансантропонимизацията: някого назовават **Пелѐ** заради мургавия цвят на кожата или заради любовта му към футбола, друг се самоназовава **Старият сапър Водичка**, оприличил се на персонажа от „Швейк“. Срещат се и нереперентно използвани лични имена, които в променен контекст също се схващат като прозвища: **Пръдливят Ханс** за кола „Вартбург“, **чехи** за селяните, **ацтеки** за помаците, **Сашко** или **Пенчо** за мъжки полов орган, **Стоянчо** за сто лева, **Грабчо** – грабеж с вариант **Гепсон**, **Шърко-Пърко** – плащане, иде от жаргонното „шаря някому“, т. е. разплащам се, **Аванта̀кис** – благодетелстване без труд, известното **Сивчо** за сифилис и др.

От друга страна, процесът на онимизация може да стигне до степен, при която прозвището така да се отдалечи от изходния апелатив и да се стигне до формата на лично име. Например: **Кѐжо**, **Ляшѐ**, **Джасѐ**, **Мѐри**, **Шипѐ**, произлезли от **Кѐжавец**, **Кѐжавецо**; **Лисицата**, **Лисан**, **Лискѐ**; **Джаската**; **Шипо̀ко**. За да се прокара разграничителната линия между официалните и неофициалните имена, на първо място трябва да се отчита ролята на ономастическото поле⁶ или онимичния контекст⁷, които се пораждат и функционират в дадена общност, как тя ги възприема и оценява. Наблюдават се случаи, при които едно прозвище, възникнало в семейна среда, след време конкурира официалното име и го измества, като близките не го възприемат вече обидно. Например: от лично име **Александър**, **Сашко**, **Сашкѐ**, **Сашкѐ-Чашкѐ**, **Чашкѐто**. Дори днес същият човек така се самоназовава.

В определен социум прозвищата функционират предимно в разговорната реч и са в опозиция с официалните имена, понякога дори възникват като компенсаторна проява. Дифинциалните признаци за идентифицирането им са валидни в дадена онимична система, вън от нея са възможни неутрализации, което води до объркване и смесване с личните имена. Например: **Мèри**, кантрахирана форма от **Мършата**. Белезите на прозвищата са следните: засилена субективност на оценката, ясна вътрешна форма (не винаги), отразяват характерен белег на личността, група хора или обекти; съответна граматическа оформеност (за българския език най-често членуването), особена социално-различителна функция⁸, емоционалност. Някои от тези признаци са присъщи и на официалните собствени имена като **Капка**, **Сълза**, **Утеха**, **Вихър**, но тук от значение е онимичният контекст, в който те функционират.

За удобство на описанието тук се възприема не изчерпателност, а пълнота, което ще рече – да се посочат различни типове модели на прозвища. Например **Кольо Дебелия** и **Киро Глухия** са едноредни образувания, достатъчно е посочването само на един вид.

Прави впечатление, че в ономастикона на Благоевград прозвищата са предимно на мъже. Оскъдицата при жените се обяснява с факта, че от чисто психологическо естество при тях вторичната номинация е с по-малка честота. Обикновено са по един модел – лично име плюс определение или приложение и с редки изключения почти не претърпяват промени. Например: **Мара Гърата**, **Сика Пòничката**, **Мара Дойч**, **Холерата**, **Звезда (Зèзи) Цигарата**, **Пиринската мечка**, **Лена Айдуко**. Признакът, по който са назовавани или е по телесни белези, или черти от характера.

При мъжете картината е по-богата. Наред с едно основно прозвище битуват и няколко съпътстващи в зависимост от сферите на функциониране – махалата, работата, училище, казарма, приятелска среда. Налице е полионимия, която създава подвижен онимичен контекст. Отделните единици съществуват с множество варианти, при които посоката на изменение е към формата на личното име. Нерядко едно от прозвищата може да разгърне синонимен ред. Например лицето **Никола** заради телесни качества е назован **Кèжавия**, варианти: **Колè Кежò**, **Кèжо**, **Кèжка**, **Кèжич**, **Ке-**

жохан, Кеж, Кежавецо; другото му прозвище – Милионера, Милион Кольо, синоними – Хаджи Никола, Чорбаджи Никола с варианти – Хаджията, Чорбаджията. Друг случай на синонимия – Цингè, дошло от Циганина заради тъмния цвят на кожата, синонимен ред: Мангало, Фарадо, Брикето, Снежанка – иронично, по същия начин на Демби Тлъстака викат Сламката покрай Шкембаро. Прави впечатление двете форми в облика на имената, които съществуват паралелно. Западнобългарският модел на -о и -е с ударение на последната сричка при вторите, наред с книжовната форма -ъ/-а/. В зависимост от ситуацията и целта на изказването с една от избраните форми се стилизира диалектен изказ или се подчертава чрез пародирание маниерността в използването на книжовния облик.

Пътищата за възникване на прозвищата са най-различни, с голяма честота на срещане са тези, при които номинацията е станала на основата на характерен белег на личността – черта от характера, телесно качество, териториална принадлежност, професия или някакво занимание: Врѝбчо (плашлив), Асен Другарчето, Луд Тошѝ, Пѝро-Туш, Кирѝ Канапо-Сиджимката, Сижими (мързелив), Бѝчо (тъп), Дѝмби (контрахирана форма от *дембел*) и др. В тази група трябва да се споменат и някои рядко срещани модели – Кирчо Царят на завоите, Велко Тихата стъпка, Неци Глухата кучка, Кирѝ-Мангò (мургав), Пѝли-гѝси, Куциѝн бей, Зелѝн Геòрги (сополив – с този израз в диалектите назовават сопола), Дум Кольо Заеко и др. Прави впечатление, че някои от прозвищата имат облик като официалните имена – Ляшѝ, Шипѝ, Джасѝ, Тарлѝ, Цингѝ, Бахѝрчо, Зѝбчо, Пѝйчо, Зѝйо и др. Обърнато беше внимание вече на склонността на прозвищата да се видоизменят по посока на личните имена – 1) лично име плюс някакъв атрибут, 2) само определението членувано, 3) стягане до формата на лично име. Например: Пѝпи Пòра, Пòра, Пòрчо или Пòрски.

В тази голяма група прозвища трябва да се споменат случаите на т р а н с о н и м и з а ц и я – от киното, литературата, спорта, средствата за масово осведомяване имената на известни личности, персонажи по някакъв признак на подобие се пренасят в антропонимикона на определена общност. Например: Фантомас (заради голото теме), Пеле и членуваната му форма Пелѝто (мур-

гав цвят на кожата), **Клей**, **Зорге**, **Херкулес** и др.

Интерес за науката представлява и а н а л о г и я т а, въз основа на която възникват определен брой прозвища. В случая от лично име са произлезли **Гъси**, **Плъханди**, **Сливата**, **Пушката**, **Тапи́ро**, **Курчо**, **Демби**. Примерът със **Сливата** е показателен и е характерен за почти цялата говорна територия на българския език, може би е останка от някой народен анекдот, но който е **Минчо**, задължително му лепват прякора **Сливата**. От **Асен** – **Аска**, **Аска** – **Гъска**, **Гъси**; **Михаил**, **Мишо**, **Плъха**, **Плъханди**; **Ангел** – от детската реч: „**Ангел-бангел чушката**, **нарамил си пушката**“, може **Чушката** или **Пушката** да му викат на подбив; **Георги** – **Гоши́ро** – **Тапи́ро**, по аналогия на всеки **Георги** лепват „**тапир**“; от **Крум** – **Курчо**; **Димитър** – **Демби**. В този порядък са немалко прозвища, произлезли от лични имена: **Зандило** от **Занко**; **Баджу́ко** от **Благой**; **Развѐята** от **Развигор**; **Цѐф**, **Цѐфи** от **Стефан**; **Панда́ко** от **Пенчо**; **Пъка́чо** от **Спас** – **Спаско**, **Па́ко**, **Пъка́ч**; **Бойчо́гъзѐцо** от **Бойко** и др. В речника си **Стефан Илчев**⁹ сочи голям брой суфикси, с които се изменят личните имена, но само за наставката -ак/-як споменава, че с нея се образуват „полуподигравателни или прякорни мъжки имена“¹⁰. Това видоизменение на личните имена, което ги отвежда в категорията на прозвищата, е особен вид паронимия, с която се цели, от една страна, да се запази звуковият облик на името, а от друга – малките или по-големи промени да се окажат съществени за възприемането на новите форми, като предизвикват неочакван ефект. Тук от значение са и междинните степени на възникването им, понякога говорещите се връщат към тях за подсилване на експресията, като се търси и синонимна замяна. Например: „**Хей, Демби**, чуеш ли бе, тлъстак такъв“ или „**Как да не познаваш Демби Тлъстака**“. По отношение на прозвищата, възникнали от фамилни имена, може да се каже, че при тях се актуализира онзи признак от първичната номинация – от **Вълков** – **Вълчѐ** или **Въча́гата** редом с ироничното **Агнев**. По-интересен е случаят с **Пѐро Туш**, произлязло от **Петър Тушев**, налице е контаминация с **Пѐрко Нау́мов**, едно име тип и едноредно с **Марко Тотев**, **Трайко Мълча́нов** и др. от фолклора.

В ономастикона на **Благоевград** се наблюдават и синтактични съчетания, функциониращи като прозвища. Явлението е позна-

то в руското езикознание като „клички“¹¹: **Апни, Кока, апни; Тенджеревари боб; Два марока изядоха сладките; Всичко вътре; Лиса мяу; Сандо Къркача, син на Киро Къркача; Аз съм Лазар Фугиниста и др.** Тук могат да се споменат и някои антономасии, които се срещат непроменени в цялостен вид: **Живият класик на махалата; Казанова Сапунджи дере; Майсторът на мъртвото знание; Видният представител на Церовската сексуална школа и др.** Също така и някои задявки като: **Ристо Глѝсто, Насо Педерасо; Кирѝка Морѝка; Мая – Майор** и др.

Една голяма група форми изискват специално разглеждане: **Бћбо, Кћко, Бим, Жув, Тћто, Кѝко, Дѝди, Мѝци, Цѝри, Дзѝри, Талѝди, Льћльо, Шћго, Цћко, Цоц, Цо, Циц, Пѝш, Зо, Гиц, Ућто, Цилћ, Чимћ, Бћчо, Гѝги** и др. **Шћго** и **Цћко** са реверсиви от личните имена **Гоше** и **Коце**, същото е с **Бим** от **Любим**, **Жув** от **Живко**, **Коко** от **Николай** и др. Тук трябва да се отбележи ролята на детската реч и псевдодетския език¹². Например: **ѐчо-Бћчо, ѐнчо-Пѝнчо, ѐнгел-Бѝнгел, ѐхо-Бћхо, ѐхльо-Бћхльо** и др. По този модел с редуPLICATION, реверсиви или оноματοпеи възникват новите образувания, чиято вътрешна форма е загубена, но от значение е интонацията, мястото на ударенията и задължителната употреба на лабиални съгласни в инициална позиция за вторите съставки¹³. По принцип те са произлезли от видоизменено лично име или по характерни повтарящи се срички в детската възраст – **Гѝги, Тѝти, Джѝди**, което е послужило като основа за номинацията¹⁴. Също така от значение е ролята на римата, асонанса, алитерацията – **ѝордан, Данчо, Данчћ-Чимћ; Васил – Васѝлка-Цѝлка** или **Васћ-Цилћ**. Този модел е познат от форклора¹⁵, където в кратките фолклорни жанрове има лично име за опорен компонент: „**Илћто си е илћ**“ („илћ“ – нечестна игра), „**Кћде е Киро – на кирия**“ и др.

В заключение трябва да се спомене, че наличието на прозвищата е израз на жизнеността на езика. Те не са изолирани, а влизат в конкуренция с официалните имена, поддържат динамиката на една антропонимична система. Задължително е да се отчитат сферите на общуване, в които функционират прозвищата, начинът на възприемане от дадения социум.

БЕЛЕЖКИ

¹ Я н а к и е в, М. Съществителните собствени имена от глотометрическо гледище. В – Помагало по българска морфология. Имена. С., 1978, с. 59.

² С у п е р а н с к а я, А. В. Общая теория имени собственного. М., 1973, на с. 77 прецитира Паул Кристоферсен, че „собствените имена – пусти рамки, които могат да бъдат запълнени: в това е сходството им с местоименията“.

³ К о в а ч е в, Н. Българска ономастика. С., 1987, с. 160. В л. М у р - д а р о в. Прозвища от собствени и фамилни имена в битоворазговорния стил. Български език. 1984, кн. 3, с. 221-231.

⁴ Н и к у л и н а, З. П. О синонимии имен собственных. В – Русское слово в языке и речи. Кемерово, 1976, с. 53, 56-57.

⁵ Г е о р г и е в, С т. Собствени прозвищни имена. В – Помагало по българска морфология. Имена. С., 1978, с. 89; С т о я н о в, С т. Граматика на българския книжовен език. С., 1964, с. 183.

⁶ С у п е р а н с к а я. Цит. съч., с. 276-284.

⁷ Б л а н а р, В. Семантика на собствените и нарицателните имена. В – Първа национална младежка школа по езикознание. С., 1981, с. 114.

⁸ Б е с т у ж е в - Л а д а, И. В. Исторические тенденции развития антропонимов. В – Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. М., 1970, с. 24.

⁹ И л ч е в, С т. Речник на личните и фамилни имена у българите. С., 1969, с. 25.

¹⁰ И л ч е в, С т. Цит. съч., пак там.

¹¹ П о д о л ь с к а я, Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. М., 1988, с. 65.

¹² И л и е в а - Д а м я н о в а, Л. Българският псевдодетски език. В – Годишник на ВПИ – Благоевград, т. III – 1986, с. 62.

¹³ Ф е р г ю с о н, Ч. Автономная детская реч в шести языках. В – Новое в лингвистике. Вып. 7. М., 1975, с. 423-426.

¹⁴ Вж. по-подробно по този въпрос М л а д е н о в, М. Сл. Названия и прозвища на групи българско население. ИИБЕ, кн. 12, 1965.

¹⁵ С т о й к о в а, С т. Български народни гатанки. С., 1984, с. 46.